

*Журнал засновано в лютому 2001 року
(у 2014 р. – «Україна у світовій історії»)*

*Founded in February, 2001
(«Ukraine in the World History» in 2014)*

Українознавство

Ukrainian Studies

Науковий журнал

Scientific Journal

Засновник і видавець

The founder and publisher

*Науково-дослідний
інститут українознавства*

*Research Institute
of Ukrainian Studies*

*Періодичність
раз на три місяці*

*Published
every three months*

Редакція залишає за собою право на мовностилістичне редагування рукописів і передруків відповідно до норм чинного Правопису, яке не змінює позиції автора. Автор несе відповідальність за фактичний виклад матеріалу.

Наукові статті в галузі історичних наук зараховуються як фахові згідно з наказом МОНУ від 21.12.2015 року №1328.

Журнал «Українознавство» представлено в таких наукометричних базах даних:

1. Universal Impact Factor <http://www.uifactor.org>

2. Академія Гугл (Google Scholar) <http://www.scholar.google.com.ua>

3. РИНЦ <http://www.elibrary.ru>

в реферативних базах даних: Polish Scholarly Library (бібліотека) pbn.nauka.gov.pl

та є учасником проекту: Українські наукові журнали usj.org.ua

Журнал друкується на підставі свідоцтва серії КВ № 21204-11004ПР від 13.02.2015 р. про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, виданого Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Редакційна колегія:

Богдан ГАЛАЙКО
головний редактор, голова колегії,
кандидат історичних наук,
директор НДІУ

Баран В. Д. — доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАНУ

Борисенко В. К. — доктор історичних наук, професор

Ворончук І. О. — доктор історичних наук, доцент

Водоп'янов П. О. — доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАНБ (м. Мінськ, Білорусь)

Гай-Нижник П. П. — доктор історичних наук

Гримич М. В. — доктор історичних наук, професор

Дзьобань О. П. — доктор філософських наук, професор

Зінченко А. Л. — заступник головного редактора, доктор історичних наук, професор

Іванишин П. В. — доктор філологічних наук, професор

Івановська О. П. — доктор філологічних наук, професор

Магомедов Б. В. — доктор історичних наук, професор

Михайлина Л. П. — доктор історичних наук, професор

Мушинка М. І. — доктор філологічних наук, професор, академік НАНУ (м. Пряшів, Словаччина)

Огородник І. В. — доктор філософських наук, професор

Онопрієнко В. І. — доктор філософських наук, професор

Патриляк І. К. — доктор історичних наук, професор

Тимошик М. С. — доктор філологічних наук, професор

Хилько М. І. — доктор філософських наук, професор

Христов Петко — доктор етнології, доцент (м. Софія, Болгарія)

Ющук І. П. — кандидат філологічних наук, професор

Editorial board:

Bohdan HALAIKO
Editor-in-Chief, Head of Editorial Board,
Candidate of Historical Sciences,
Director of RIUS

Baran V. D. — Doctor of Historical Sciences, Professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine

Borysenko V. K. — Doctor of Historical Sciences, Professor

Voronchuk I. O. — Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

Vodopianov P. O. — Doctor of Philosophical Sciences, Professor, corresponding member of the National Academy of Sciences of Byelorussia (Minsk, Byelorussia)

Hai-Nyznhyk P. P. — Doctor of Historical Sciences

Hrymych M. V. — Doctor of Historical Sciences, Professor

Dzoban O. P. — Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Zinchenko A. L. — Deputy Editor-in-Chief, Doctor of Historical Sciences, Professor

Ivanyshyn P. V. — Doctor of Philological Sciences, Professor

Ivanovska O. P. — Doctor of Philological Sciences, Professor

Mahomedov B. V. — Doctor of Historical Sciences, Professor

Mykhailyna L. P. — Doctor of Historical Sciences, Professor

Mushynka M. I. — Doctor of Philological Sciences, Professor, member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Prešov, Slovakia)

Ohorodnyk I. V. — Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Onopriienko V. I. — Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Patryliak I. K. — Doctor of Historical Sciences, Professor

Tymoshyk M. S. — Doctor of Philological Sciences, Professor

Khylko M. I. — Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Khrystov Petko — Doctor of Ethnology, Associate Professor (Sophia, Bulgaria)

Yushchuk I. P. — Candidate of Philological Sciences, Professor

Відповідальний секретар Тетяна Ренке

Executive Editor Tetiana Renke

АКТУАЛЬНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО
CONTEMPORARY UKRAINIAN STUDIES

Надтока Г., Горпинченко І.
Сучасні конфесійні процеси
на Донбасі: передумови,
сутність, тенденції розвитку

8

Nadtoka H., Horpynchenko I.
Modern Confessional Processes in
Donbass: Preconditions, Essence,
Tendencies of Development

Залізник Л.
Історичні витоки та цивілізаційні
передумови російсько-української
війни 2014–2016 рр.

26

Zalizniak L.
Historical Origins and Civilizational
Preconditions of Russian-Ukrainian
War of 2014–2016

Фігурний Ю.
«Русский мир» – важливий чинник
агресії Російської Федерації
супроти України й українців

40

Fihurnyi Yu.
“Russian World” as an Important
Factor of Aggression of the Russian
Federation against Ukraine and
Ukrainians

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ
HISTORICAL STUDIES

Залізник Л.
Києворуське коріння автохтонного
населення Овруччини
(За результатами роботи
Овруцької експедиції 2016 р.)

60

Zalizniak L.
Kievan Rus' Roots of Autochthonous
Population of Ovruch Region
(as a Result of Work of Ovruch
Expedition in 2016)

Паламарчук Н.
Проблема генезису актових
книг ґродських і земських судів
в українських землях
XV – XVIII століть

75

Palamarchuk N.
The Problem of Origin of Record
Books of Borough and Terrestrial
Courts in the Ukrainian Lands
in the 15th–18th Centuries

Висотін М.
Втрати мирного населення
Волині від дій свавільних
вояків Михайла Криси
в роки Хмельниччини

88

Vysotin M.
Losses of Volhynian Civilian
Population from Acts of Self-Willed
Warriors of Mykhailo Krysa
during Khmelnychchyna

Швидкий С.
Втілення у практику офіційної
медицини соціально-медичних
ідей на теренах Слобідської
України XIX – початку XX століття

101**Shvydkyi S.**

Implementation of Social and Medical
Ideas in the Practice of Official
Medicine in the Territory of Sloboda
Ukraine in the 19th – Early 20th
Century

Шостак М.
Етнокультурна проблематика
історії Руси-України у сучасному
історіографічному дискурсі

113**Shostak M.**

Ethnocultural Issues of History of Rus-
Ukraine in Modern Historiographical
Discourse

Краснодемська І.
Становлення та діяльність УНДО
на західноукраїнських землях
(1925–1939 рр.)

131**Krasnodemska I.**

Formation and Activities of UNDO
in West Ukrainian Lands
(1925–1939)

Шакурова О.
Псевдонаукові версії походження
українців та їх критика сучасними
українськими вченими

145**Shakurova O.**

Pseudoscientific Versions of the
Origin of Ukrainians and Their
Critique by Modern Ukrainian
Scientists

**УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА
UKRAINIAN NATIONAL CULTURE**

Гримич М.
Будинки творчості:
субкультура українських
радянських письменників

165**Hrymych M.**

Ukrainian Writers' Colonies:
Subculture of Ukrainian
Soviet Writers

Отрошко Л.
Український контекст у творчості
художників-пейзажистів
XIX століття

171**Otroshko L.**

Ukrainian Context in the Creative
Works of the 19th-Century
Landscape Painters

УКРАЇНА І СВІТ
UKRAINE AND THE WORLD

Тимошик М.
Лондон українознавчий

186

Tymoshyk M.
Ukrainian Theme in London

ГУМАНІТАРНІ ВИКЛИКИ XXI СТ.
HUMANITARIAN CHALLENGES OF THE 21ST CENTURY

Терлецький В.
Поняття і проблема
гуманітарної сфери в сучасному
українському дискурсі

195

Terletskyi V.
Concept and Problem
of the Humanitarian Sphere in
Contemporary Ukrainian Discourse

ВИЗНАЧНІ УКРАЇНСЬКІ НАУКОВЦІ
OUTSTANDING UKRAINIAN SCHOLARS

Фігурний Ю.
Внесок Володимира Барана
у дослідження давнього Галича

204

Fihurnyi Yu.
Contribution of Volodymyr Baran
to the Study of Old Halych

ДИСКУСІЙНА ТРИБУНА
DISCUSSION PLATFORM

Наливайко С.
До перспектив індоєвропейських
ономастичних студій
(у контексті тлумачення
потамоніма *Дніпро*)

222

Nalyvaiko S.
On the Prospects of Indo-European
Onomastics (in the Context
of Interpretation of the Name
of the Dnieper River)

РЕЦЕНЗІЇ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ
REVIEWS AND PRESENTATIONS

<p style="text-align: right;">Чупрій Л.
Рецензія на монографію
«Українська культура:
цивілізаційний вибір»</p>	233	<p>Chuprii L.
Review of the Monograph
<i>Ukrainian Culture:
Civilizational Choice</i></p>
<p style="text-align: right;">Гай-Нижник П., Чирков О.
Агресія Російської Федерації проти
України в центрі уваги вчених
Науково-дослідного інституту
українознавства</p>	235	<p>Hai-Nyzhnyk P., Chyrkov O.
Scholars of the Research Institute of
Ukrainian Studies about Aggression
of the Russian Federation against
Ukraine: Spotlight of Scientific
Attention</p>
<p style="text-align: right;">Чирков О.
Українознавчі теми міжнародної
наукової конференції «Білорусь
і сусіди: шляхи формування
державності, міжнаціональні
та міждержавні відносини»</p>	243	<p>Chyrkov O.
Ukrainian Theme in the International
Scientific Conference “Belarus
and Its Neighbours: Ways of Nation
Building, International
and Interstate Relations”</p>
<p>Представництво Науково-дослід-
ного інституту українознавства на
форумі книговидавців у Львові</p>	250	<p>Representatives of the Research
Institute of Ukrainian Studies
at the Publishers’ Forum in Lviv</p>
<p style="text-align: right;">Бойко Т.
Міжнародна наукова конференція
«Тарас Шевченко і Михайло
Грушевський: у пошуках шляху
до незалежної України»</p>	252	<p>Boiko T.
International Scientific Conference
“Taras Shevchenko and Mykhailo
Hrushevsky: Searching for the Way
to the Independence of Ukraine”</p>
<p style="text-align: right;">Шептицька Т.
Історична пам’ять про Биківню</p>	253	<p>Sheptytska T.
Bykivnia: Historical Memory</p>
-

УДК 32 (478)

СУЧАСНІ КОНФЕСІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ДОНБАСІ: ПЕРЕДУМОВИ, СУТНІСТЬ, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Геннадій НАДТОКА

доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії Київського університету імені Бориса Грінченка

Інна ГОРПИНЧЕНКО

кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії Київського університету імені Бориса Грінченка

Анотація. У статті узагальнено передумови, характер і тенденції розвитку конфесійних процесів на території Донбасу (в Донецькій та Луганській обл.) в умовах російської окупації та розгортання гуманітарної кризи в регіоні. Охарактеризовано інституційну наповненість найвпливовіших християнських конфесій, ідеологічну спрямованість їх соціальної політики, проаналізовано особливості поширення в регіоні великодержавної ідеології «русского мира» в її релігійному вимірі.

Ключові слова: Україна, Донбас, християнські конфесії, національна ідентичність, російська окупація, колабораціонізм, «русский мир», терор, соціальна доктрина церков, гуманітарна діяльність.

СОВРЕМЕННЫЕ КОНФЕССИОНАЛЬНЫЕ ПРОЦЕССЫ НА ДОНБАССЕ: ПРЕДПОСЫЛКИ, СУЩНОСТЬ, ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Геннадий НАДТОКА

доктор исторических наук,
профессор кафедры всемирной истории Киевского университета имени Бориса Гринченко

Инна ГОРПИНЧЕНКО

кандидат исторических наук,
доцент кафедры всемирной истории Киевского университета имени Бориса Гринченко

Аннотация. В статье обобщены предпосылки, характер и тенденции развития конфессиональных процессов на территории Донбасса (в Донецкой и Луганской обл.) в условиях российской оккупации и развертывания гуманитарного кризиса в регионе. Охарактеризована институциональная наполненность наиболее влиятельных христианских конфессий, идеологическая направленность их социальной политики, проанализированы особенности распространения в регионе великодержавной идеологии «русского мира» в ее религиозном измерении.

Ключевые слова: Украина, Донбасс, христианские конфессии, национальная идентичность, российская оккупация, коллаборационизм, «русский мир», террор, социальная доктрина церквей, гуманитарная деятельность.

© Надтока Г., Горпинченко І.

MODERN CONFESSIONAL PROCESSES IN DONBASS: PRECONDITIONS, ESSENCE, TENDENCIES OF DEVELOPMENT

Hennadii NADTOKA

Doctor of Historical Sciences,

professor of the Chair of World History of Borys Grinchenko Kyiv University

Inna HORPYNCHENKO

Candidate of Historical Sciences,

associate professor of the Chair of World History of Borys Grinchenko Kyiv University

Annotation. *The article generalizes the preconditions, character, and tendencies of development of confessional processes in the territory of Donbass (Donetsk and Luhansk regions) under Russian occupation and unfolding of a humanitarian crisis in the region. It characterizes the institutional completeness of the most influential Christian confessions, the ideological orientation of their social policy; analyzes the specifics of spreading of "Russian World's" great-power ideology in the region in its religious dimension.*

Key words: *Ukraine, Donbass, Christian confessions, national identity, Russian occupation, collaborationism, "Russian World", terror, social doctrines of churches, humanitarian activity.*

З урахуванням тієї обставини, що системне дослідження релігійного життя на Донбасі новітнього часу перебуває на стадії становлення й окремі теми представлені здебільшого одиничними студіями, важливо відзначити появу у цій царині історіографії гострого дискурсу конфесійно-політичного змісту. Його актуалізації закономірно сприяли драматичні події, пов'язані з російською експансією та викликану нею гуманітарною кризою в південно-східних українських землях.

Серед поставлених науковцями проблем: історичні наслідки трансформації на окупованій частині Донбасу свободи віросповідання у напрямку обмеження її монополією Української православної церкви Московського патріархату (далі – УПЦ МП) (І. Козловський, Л. Філіпович, С. Васін, В. Попов); з'ясування типу конфесійного устрою і способу віросповідної та соціальної самореалізації церков на Донбасі до і після початку

російської агресії. Йдеться, зокрема, про перехід від політики конфесійної толерантності світських властей до конфесійного тоталітаризму у формі «православного талібану» (Н. Мітрохін), «російського православного фундаменталізму» чи «православного екстремізму» (О. Білокобильський, В. Гуржи); природне чи штучно насаджуване «релігійне пробудження Донбасу» в умовах сучасної гуманітарної кризи (М. Васін); співвідношення понять «війна релігій» та «релігія війни», якою дедалі частіше позначають філософію так званого «русского мира» (С. Здіорук, Є. Волкова); наявність чи відсутність об'єктивних передумов поширення на території Донбасу релігійного спектра ідеології «русского мира» (А. Колодний, О. Саган, А. Зінченко, Г. Надтока).

Розв'язання цих та інших дискусійних проблем певною мірою спрощується розгортанням досліджень, у яких представлена історія релігій Донбасу

XIX – XX століть. У цих працях висвітлено, по суті, комплекс історичних передумов тих трансформацій, які охопили сучасний релігійний світ Донбасу. Найпомітнішою у цьому зв'язку є монографія В. Войналовича та Н. Кочан, у якій на значному документальному матеріалі осмислена етнорелігійна історія Донбасу. Етнополітична історія регіону в багатьох її аспектах відтворена в монографіях С. Кульчицького, Ю. Ніколайця, О. Стяжкіної. Значний інтерес представляють також викладені у статтях положення щодо новітньої історії православних, греко-католицьких, протестантських та інших релігійних громад Донбасу (І. Козловський, А. Юраш, Н. Белікова та ін.). Значущі аспекти історії мусульманських громад Донбасу набули подальшого розвитку в дослідженнях учасників міжнародної науково-практичної конференції «Міфи і реалії сприйняття ісламу в Європі» (Київ, листопад 2014 р.), в змістовних публікаціях К. Зуєва та ін.

У концептуальному багатоманітті тлумачень природи теперішньої політичної й гуманітарної кризи на Донбасі виокремлюється питання соціальної, національної й релігійної ідентичності цієї регіональної спільноти. Пов'язуючи складність зазначеної проблеми з багатонаціональним складом Донбасу (понад 130 народностей), високою динамікою міграційної активності населення регіону й перманентним упродовж другої половини XIX – початку XXI ст. оновленням його структури, науковці різних історичних, політологічних та соціологічних шкіл схиляються до неоднозначних, часто суперечливих висновків. Однак об'єктивна оцінка ідентичності спільноти Донбасу може наблизити нас

до відповіді на питання про саму можливість утвердження в регіоні ідеології «руського мира» та пов'язаного з нею світоглядного, у тому числі й конфесійного, розколу місцевого соціуму.

Згідно з поширеною в українському науковому середовищі концепцією, *теперішня спільнота Донбасу* є передусім результатом реалізації радянського соціального експерименту, спрямованого на створення універсальної «моделі соціалістичної культури» (О. Стяжкіна та ін.). Їй притаманні: домінанта соціальних цінностей і прагматизм інтересів; переважання ідеології псевдоінтернаціоналізму з поширенням міфу про «триєдиний руський суперетнос» (росіян, українців і білорусів); маргіналізація національної ідентичності, що супроводжується дистанціюванням від української мови і культури, сприйняттям російської мови і культури як спільно надбаних цінностей і засобів комунікації. Основною тенденцією пострадянського розвитку спільноти Донбасу визнається поступове призвичаєння її до українських реалій і загалом формальна співучасть у творенні української політичної нації.

В багатоваріантних визначеннях сутності спільноти Донбасу, запропонованих західними дослідниками, вирізняється її сприйняття американським ученим японського походження Куроїєю Хіроакі («Свобода і терор на Донбасі»). Автор вважає, що вільний степ і прикордонне розташування Донбасу породжували у його строкатого, у тому числі й декласованого, населення риси свободи, політичної некерованості та анархії. Історично це була «св'язь свободи і насильства», «уявна спільнота, яка обростала міфами». Проте дослідник так

само не виключає можливості вrostання цієї спільноти в сучасну українську політичну націю. У цьому ж руслі розмірковує польська дослідниця М. Студена-Скруква. Вона обґрунтовує висновок про те, що теперішнє населення Донбасу вважає свою «регіональну ідентичність більш значущою, ніж національну».

Найбільш категоричною є концептуальна позиція російських дослідників і публіцистів. Вони однозначно уявляють населення Донбасу як один із сегментів «русского народа», що піддається «повзучій українізації», прагне до воз'єднання з Росією та Російською православною церквою. Відтак ненасильницька трансформація цієї спільноти в політичну, а тим більше в етнічну українську націю визнається неможливою (Каревин А., Самойлов А.).

Варто зазначити, що на тлі названих розбіжностей консенсусним для науковців залишалось визнання православ'я найпоширенішим у регіоні віросповіданням, що характерно для всієї історії Донбасу. Однак саме ця обставина у поєднанні з фактом заселення регіону переважно представниками східнослов'янських народів використовується апологетами доктрини «русского мира» для обґрунтування висновку про Донбас як його невід'ємну частину. Сутність цієї доктрини (в розумінні одного з її творців – патріарха РПЦ Кирила) зводиться до сприйняття «русского мира» як «особливої цивілізації», розташованої на землях, «де проживають росіяни, українці й білоруси», а також ті, хто усвідомлює себе приналежними до російської культури і духовності. В релігійному вияві «русский мир» тлумачиться як канонічна територія Російської православної церкви (РПЦ), тобто всі

ті землі, на яких розташовані її парафії. Загалом «русский мир» сприймається як цивілізація, духовну опіку якої покликана здійснити РПЦ. З цієї точки зору патріарх Кирил вважає аксіомою слова Ф. Достоевського: «Бути росіянином – значить бути православним».

Наявність релігійного підґрунтя для поширення на Донбасі ідеології «русского мира» – питання, що потребує розгляду в контексті соціальної та етнічної проблематики і в площині історичного зрізу. Відомо, зокрема, що на початковому етапі інтенсивного розвитку Донбасу, а саме в першій половині XIX ст., це був переважно аграрний регіон, чисельна перевага в якому належала українцям. У той час, за даними Н. Пашиної [25, с.13], на землях, де донедавна розташовувались зимівники запорозького козацтва, частка українців сягала 74%, а росіян – лише 14%. Промисловий переворот 40–90-х років XIX ст., що супроводжувався масовим напливом у Донбас робітних людей переважно з самої Росії, помітно змінив структуру його населення. Притому що в селах проживали головню українці, в містах, за показниками на 1897 р., майже три чверті населення склали росіяни і тільки 20–25% – українці [25, с.18].

Обидві етнічні групи сповідували переважно православ'я, проте разом із зростанням питомої ваги робітників рівень релігійності населення регіону, вочевидь, спадав. Працюючи 14 – 16 годин на добу, міський робітник швидко відходив від традиціоналістського світогляду, набуваючи рис прагматиканігіліста. Крім того, існувало переконання, що міський пролетаріат формувався «з числа ледащ та шукачів легшого хліба». Подоланню ситуації, за якої робітники обходилися «теплохладною»

вірою, малопомітно сприяло й масове відкриття православних парафій у містах. Тільки в 1895 р. в Юзівці, Гришино та інших містах Катеринославської єпархії з'явилось 8 нових парафій [20, с.183 – 184]. А перед Першою світовою війною увесь регіон було вкрито густою мережею православних парафій. Зокрема, на Донеччині їх число сягало 728 [19, с. 71].

Про відносно низьку частку віруючих на Донбасі в умовах розпочатого соціалістичного будівництва побіжно свідчило й швидке поширення в краї атеїстичної ідеології. Проявом його був, зокрема, той конформізм, з яким переважна частина місцевого населення сприймала кампанію закриття чи функціональне «перепрофілювання» храмів та репресії проти духовенства. На 1925 р. дві третини населення Донеччини, по суті, засвідчили свою неналежність до числа віруючих. Вже на початку 1920-х років було розграбовано й фактично ліквідовано Святогірський монастир, а в 1930-ті роки церковне життя цілком завмерло [19, с.71].

Антицерковна політика державного репресивного апарату в СРСР торкалася віруючих усіх національностей, включаючи й українців, частка яких зростала внаслідок тимчасової політики коренізації. Навіть на Донеччині у 1926 р. вона перевищила частку росіян: 61,61% проти 24,67% [19, с.71]. Погоджуючись певною мірою з критиками точності цієї статистики [12], належить відзначити, що оновлена етнічна структура населення сприяла зростанню чисельності віруючих у регіоні. Пізніше ця обставина позначилась на помітній динаміці, з якою відроджувались церкви Донбасу в умовах німецької окупації 1941 – 1943 рр. Так, до вересня 1943 р. була відновлена

діяльність близько 300 з майже 700 релігійних громад, які функціонували у 1925 р. Радянська влада, яка повернулася в 1943 р., змушена була дозволити сповідання віри не тільки адептам РПЦ, але й частині протестантів: евангельським християнам-баптистам, адвентистам і навіть молоканам, тобто «сектантам» за тогочасною термінологією [19, с. 72]. Віруючі Української автокефальної (УАПЦ) та Української греко-католицької (УГКЦ) церков перейшли до підпільного життя.

Післявоєнна історія радянського Донбасу характеризувалась, зокрема, подальшою урбанізацією регіону. В 1959 р. в містах Донеччини проживало 86%, Луганщини – 79% населення, а наприкінці 1980-х років цей показник зріс до 90%. В етнічному плані українці чисельно переважали росіян. Так, у більш русифікованій Донецькій області регіону в 1959 р. це співвідношення становило 55,6% до 37,6%; у 1979 р. – 51,9% до 43,2%; у 1989 р. – 50,75% до 43,65% [36]. Разом з тим чисельний розрив між українцями і росіянами безперервно зменшувався (з 18% у 1959 р. до 7,1% у 1989 р.), а національний склад робітників залишався переважно російським.

Частка українців змінювалась і під впливом організованих владою міграційних процесів. Як зазначає дослідник К. Хіроакі («Свобода і терор на Донбасі»), після німецько-радянської війни органи безпеки СРСР активно переселяли націоналістично налаштованих українців з Галичини на Донбас. Десятки тисяч українців мали пройти «ідеологічне очищення» в «плавильному пролетарському котлі». Але значна їх частина скоро повернулася назад.

Русифікаційні процеси в післявоєнному радянському Донбасі набували

потужної динаміки й досягли апогею в 1970 – 80-ті роки. У майже мільйонному Донецьку на зламі 1960 – 70-х років були закриті останні школи та дитячі садки з українською мовою навчання. Станом на 1989 р. із 1217 шкіл Донеччини лише 105 (8,7%) здійснювали навчання українською мовою. Загалом це були сільські малокомплектні школи, в яких навчалось 2,3% учнів [36].

Подібною наприкінці радянської епохи була й релігійна картина Донбасу. Державна реєстрація УГКЦ й УАПЦ відбулася тільки в 1990 р. і в регіоні цілковито домінувала Російська православна церква. Число її парафій за 1989 – 1991 рр. зросло в Донецькій області зі 101 до 145 [15].

Надання Московським патріархом Алексієм II автономного статусу православної церкви в Україні (1991 р.) та перейменування її на УПЦ лише завуальовувало російську сутність цієї інституції і створювало умови для консервації монополії РПЦ на православному конфесійному просторі України. Особливо ця обставина позначилася на Донбасі, де близько 90% релігійних громад були православними й безпосередньо підлягали московському церковному центру. Належить зазначити при цьому, що утворена в 1992 р. Українська православна церква Київського патріархату із запізненням включилась у боротьбу за конфесійну територію Донбасу і в короткий історичний термін не могла скласти в регіоні гідної конкуренції УПЦ Московського патріархату.

Таким чином, в єпархіях Донбасу Російська православна церква отримала у спадок від Радянського Союзу родючий соціальний і національний ґрунт для подальшого утвердження своїх

позицій. Попри загальну чисельну перевагу українців у регіоні (за даними перепису 1989 р., 51% становили українці, 43% – росіяни), фактично всі міста були русифіковані. Російську мову вважали рідною 2/3 населення краю. Близько чверті жителів схилилося до двомовності. Нове покоління Донбасу зростало в духовно гібридному середовищі, що являло собою симбіоз російської і радянської культур та ідеологій. Свідченням вкоріненості радянських традицій був, зокрема, найнижчий в Україні рівень релігійності населення Донбасу. Цей показник незначно перевищував 50%, тоді як в Україні в цілому частка віруючих становила близько 70%, а в Галичині сягала 90% [26, с. 15].

Відродження національно-культурного й релігійного життя на Донбасі після відновлення державності України вирішальною мірою залежало від місцевих еліт. Перед ними стояло історичне завдання підтримати демократичну модель суспільного устрою, державний курс на розбудову громадянського суспільства з його формулою «рівних можливостей» як у соціальному, так і в національному сегментах.

Проте, паразитуючи на вживленій у регіоні радянській великодержавній ідеології значної частини населення, псевдокомуністична еліта впродовж 23 років чергувалася у владі Донбасу та зрощувалася з місцевими мафіозними кланами. З середини 1990-х років ці клани перейшли до творення своєрідного ідеологічного субстрату – донбаського регіонального патріотизму [5]. Донецькі функціонери встановили тісні зв'язки з російськими політиками та своїми регіональними «діаспорами» в Москві і Санкт-Петербурзі, а в 2005 р. започаткували й тісну

співпрацю партії «Регіони України» з «Єдиною Росією». Натомість луганські політики зголосилися навіть на підключення області до аморфної асоціації «Північний Кавказ», куди, крім суб'єктів Російської Федерації, входили Південна Осетія, Придністров'я і Крим, тобто потенційно сепаратистські регіони Грузії, Молдови та України [34].

Показово, що очільники обох областей – В. Щербань (1995–1996), В. Янукович (1997–2002), О. Єфремов (1998–2005), В. Тихонов (1998–2006) та ін. – були парафіянами УПЦ Московського патріархату. В. Янукович, до прикладу, вважав своїм «духовним батьком» відомого в РПЦ схиархімандрита Зосиму, який здійснив обряд його вінчання на «срібному весіллі». Як зазначають дослідники В. Войналович та Н. Кочан, Зосима ревниво відстоював єдність УПЦ з РПЦ Московського патріархату і навіть закликав духовенство Донбасу до припинення канонічного зв'язку з митрополитом Київським у разі набуття його церквою автокефального статусу. Крім того, в 2010 р. московський патріарх Кирило нагородив В. Януковича орденом Сергія Радонезького за заслуги перед Російською православною церквою [3, с. 149]. В іншому випадку голова Луганської облради В. Тихонов став кавалером ордена Святого Володимира УПЦ МП усіх трьох ступенів.

Загалом компартійна еліта, члени інших мафіозних кланів Донбасу у складі партії «Регіони України» поступово формували зі свого кола своєрідний регіональний ідеологічний стрижень УПЦ МП. Парадоксальність цього феномену полягає у цілковитій несумісності ідеологій та моральних імперативів зазначених еліт і християнської церкви в цілому.

Наслідки діяльності владних еліт Донецької та Луганської областей в утвореному ними вузькому коридорі релігійного москвоцентризму, особливо на тлі русифікації краю, виявилися вкрай несприятливими для українського суспільства в цілому.

Загальний фон характеризують етнічні процеси. Отже, незважаючи на те, що за перші десять років незалежності питома вага українців в Донецькій і Луганській областях зросла на 6% (до 57% та 58% відповідно), а росіян знизилась на 5% (до 38% та 39% відповідно) й надалі ця тенденція зберігалася, русифікація регіону в цілому тривала [4]. На 2012 р. з 1240 друкованих видань Донецької області тільки 4 були українськими. В українських школах навчалось тоді 46,7% школярів, а в самому Донецьку – 27%. Але приголомшливими виявились результати мовної диференціації населення. До 2001 р. питома вага тих, хто вважав рідною українську мову в Донецькій області, зменшилась на 6,5% (до 24,1%). Число тих, хто назвав рідною російську, збільшилось на 7,2% (до 74,9%). В Луганській області за подібної динаміки українську мову назвали рідною 30% населення, а російську – 68,8% [4].

Переважно радянсько-російська культурна ідентичність населення Донбасу закономірно живила позиції найпоширенішої в регіоні УПЦ Московського патріархату. Цьому сприяли також її спонсори з числа відомих політиків і бізнесменів України. В різний час цю функцію здійснювали народний депутат України В. Новинський – росіянин, диякон РПЦ; Ю. Бойко – народний депутат України; С. Львовчкін – глава Адміністрації Президента В. Януковича (2010 – 2014 рр.); Д. Фірташ та ін. [10]. 3

огляду на потужну підтримку УПЦ МП з боку російської держави і Московського патріархату стає зрозумілою динаміка зростання її парафій в регіоні за роки незалежності України. Так, у 1991 р. функціонувало 145 парафій, у 2006 р. – 837, у 2011 р. – 1055, у 2016 р. – 1177 (підраховано за: [15, 3, 11, 19]).

На фоні восьмиразового зростання кількості громад УПЦ МП позбавлена підтримки з боку держави й ідеологічно зацькована місцевими елітами УПЦ Київського патріархату демонструвала в регіоні непоступальний розвиток. З 1992 по 2006 рр. вона організувала на Донбасі 103 парафії, у 2009 р. їх число скоротилося до 99, а в 2011 р. досягло 105. Нині в Донецькій і Луганській областях зареєстровано 121 парафію УПЦ КП (89 та 32 відповідно). Серед інших українських церков на Донбасі на 2016 р. представлені УАПЦ (10 парафій) та УГКЦ – 39 (33 та 6). Разом всі три церкви обіймають на теперішній час 170 парафій Донбасу, тобто лише 15% від кількості громад УПЦ МП (підраховано за: [15, 3, 11, 19]).

За час до російської агресії проти України (1991–2014 рр.) УПЦ Московського патріархату зміцніла інституційно й забезпечила свою присутність у кожному із районів Донбасу. В 2013 р. на цій території діяло вже 5 епархій. Дві з них на Донеччині (Донецька та Горлівська) і три – на Луганщині (Луганська, Северодонецька і Ровеньківська). Донецьку епархію очолювали переважно українці (але лише за походженням): митрополит Донецький і Маріупольський Іларіон (Шукало); вікарій – намісник Святогірської лаври митрополит Святогірський Арсеній (Яковенко); єпископ Новоазовський Варсонофій (Винниченко); архієпископ Макіївський Варнава

(Філатов). У 15 благочинних округах священнодіяли понад 260 осіб духовного звання. Окрім лаври, функціонували 1 чоловічий і 2 жіночих монастирі та понад 200 храмів. Друкованим органом епархії стала російськомовна газета «Донбасс православный» [8].

Горлівську епархію очолював митрополит Горлівський і Слов'янський Митрофан Нікітін, а вікарним з 2014 р. служив архієпископ Аліпій (Погребняк). Штат 20 благочинних округів складала понад 230 священнослужителів. Діяли в епархії також 2 жіночих монастирі [6].

Найбільшою на Луганщині залишалась однойменна епархія з її правлячим архієреєм Луганським і Алчевським Митрофаном (Юрчуком). Єпархія була розділена на 10 благочиній зі 154 храмами, в яких здійснював служіння клір у складі понад 200 осіб. Функціонували також 2 жіночих і 2 чоловічих монастирі [18].

Северодонецька епархія на чолі з архієпископом Никодимом (Барановським) [33] та Ровеньківська епархія з правлячим архієреєм Пантелеймоном – архієпископом Ровеньківським і Свердловським – охоплювали відповідно: 12 і 9 благочиній; 4 монастирі; 137 та 95 парафій [29; 7].

Таким чином, на початок війни (2014 р.) на Донбасі функціонувало 66 благочинних округів УПЦ МП (35 – у Донецькій та 31 – у Луганській). За авторськими підрахунками, в результаті російської агресії в зоні окупації цілком чи більшою мірою опинились 10 із 15 благочиній Донецької епархії, 6 із 20 – Горлівської, 5 із 10 – Луганської, 2 з 12 благочиній – Северодонецької епархії, 9 з 9 – Ровеньківської. Всього на окупованій території в 2016 р. перебуває 32 (16 та 16) із 66 благочинних округів Донбасу.

З огляду на те, що в середньому на один благочинний округ у регіоні припадає близько 18 парафій, з'ясовується, що на непідконтрольних Україні територіях знаходиться майже 570 із 1187 парафій УПЦ Московського патріархату.

Важливо відзначити, що громади віруючих УПЦ МП вільно функціонують на всій території України, у тому числі й на тимчасово окупованих землях Донбасу. Користуючись статусом рівноправної конфесії в Україні, ця церква наділена де-факто особливим статусом у так званих «ДНР» та «ЛНР». В обнародованому проекті «Конституції ДНР» від 15 квітня 2014 р. прямо зазначено про «встановлення першості православ'я над іншими релігіями». 13 липня 2016 р. сепаратистською владою було прийнято «закон» «Про свободу віросповідання і релігійні об'єднання», в якому проголошувалась свобода віросповідання в «ДНР». Разом з тим квазіреспубліка залишала за собою право на вибір основної, фактично державної церкви, яка б відповідала ідеології «руського мира». Йдеться, зокрема, про тезу щодо «особливої ролі православ'я в історії ДНР, становленні її духовності і культури» [17]. Готуючи подібний законопроект, так звана «ЛНР» дотримується споріднених ідеологічних позицій, проголошених новоствореним «Державним комітетом у справах релігії та духовності» (квітень 2016 р.) [31].

Зовсім інакшою є узагальнена картина інституційного розвитку УПЦ Київського патріархату на території Донбасу. На час російської окупації в регіоні функціонували дві єпархії (до 2000 р. – єдина Донецько-Луганська єпархія). Донецьку єпархію з 2008 р. очолює виходець із Єнакієво архієпископ Донецький і Маріупольський Сергій (Горобцов) – один

із дев'яти постійних членів Св. Синоду УПЦ КП. Вікарієм є вінничанин, єпископ Слов'янський Всеволод (Матвієвський). Вісім благочинних округів нараховують загалом 89 зареєстрованих парафій. При цьому найбільш повноцінною є присутність УПЦ КП в Старобешівському та Тельманівському районах. На території Амвросіївського благочинного округу в с. Благодатне, де народився патріарх Філарет, зведено один із найбільших та вишуканіших храмів регіону – Свято-Вознесенський собор.

Утворена в 2000 р. Луганська єпархія з жовтня 2013 р. перебуває під управлінням єпископа Афанасія (Яворського), вихідця з Тернополя. Дев'ять благочинних округів обіймають всього 32 парафії. З точки зору ставлення чиновників до УПЦ КП показовим є факт заборони луганською владою надавати церковній громаді земельну ділянку для будівництва Свято-Троїцького кафедрального собору. Справа зрушилася з місця лише після придбання необхідних ділянок патріархом Філаретом як приватної особи.

Проте Луганська єпархія залишалася однією з найбідніших в УПЦ КП. Важко позначилась на її становищі й російська окупація: 5 із 9 благочинних округів опинились на непідконтрольній Україні території. В Донецькій єпархії на окупованих землях перебуває 2 із 8 округів. У цілому, за авторськими підрахунками, в зоні окупації Донбасу залишаються 7 благочиній із понад 40 парафіями* (близько третини з числа зареєстрованих).

* Мережа парафій УПЦ КП на Донбасі суттєво поступається УПЦ МП – в середньому 7 проти 18 парафій на благочинний округ. При цьому в Донецькій єпархії УПЦ КП на один благочинний округ припадає в середньому 11 парафій, а в Луганській – 3–4 парафії (авторські підрахунки).

До числа міноритарних українських церков Донбасу належать автокефальна (УАПЦ) і греко-католицька (УГКЦ) церкви. Перша з них опікується десятьма парафіями, друга – 39, з яких 33 – на Донеччині.

Серед релігійних громад ненаціонального коріння певний вплив у Донбасі мають Римо-католицька церква (15 громад), мусульманські організації (більше 20) та протестантські. Останні займають найбільшу конфесійну нішу після православних церков регіону. Тільки в Донецькій області на 2014 р. було зареєстровано понад 700 організацій, 12% з яких харизматичні церкви. Однак частка протестантських церков Донбасу зберігає тенденцію до скорочення. Якщо на початок 2000-х вони охоплювали 59,8% загальної мережі релігійних громад Донецької області, то в 2013 р. – 34,7% на Донеччині та 23% – на Луганщині [3, с. 201].

Не переймаючись національно спрямованою діяльністю, протестанти традиційно виконують іншу важливу місію – поширення ідеології громадянського суспільства з властивими їй постулатами рівноправ'я та свободи. У цьому компоненті соціальної політики до протестантів наближалися й інші церкви, за винятком УПЦ Московського патріархату. Для останньої послідовна реалізація громадянських свобод об'єктивно означала б втрату домінуючого становища на конфесійному просторі регіону.

Не випадково створені до російської агресії міжконфесійні ради на рівні області та окремих міст об'єднували представників більшості церков (римо-католиків, протестантів, вірних УПЦ КП, греко-католиків), крім православних Московського патріархату.

Особливою виявилась також позиція УПЦ МП у питанні, що стосувалось системи управління епархіями після окупації частини Донбасу. Незважаючи на звернення Міністерства культури України та різних громадських організацій, керівництво церкви залишило епархіальні установи на території так званих «ЛНР» та «ДНР». Мотивацією до такого кроку була оголошена потреба церковних ієрархів бути разом із віруючими, щоб «повернути їх серця до України». Відомо при цьому, що УПЦ Київського патріархату перенесла свої епархіальні центри з Донецька до Маріуполя і з Луганська до Краматорська [9].

Переслідуванням на окупованих територіях, згідно із звітом Центру громадянських свобод (квітень 2015 р.), були піддані всі церкви, за винятком УПЦ МП. *Особливо помітними дискримінаційні акції сепаратистів щодо церков виявились у 2014 – 2015 рр.* Саме на цьому етапі УПЦ МП відкрито визнавалась в самопроголошених республіках офіційною («державною») церквою і користувалась цілковитим імунітетом. Інші церкви діяли нелегально або змушені були залишати парафії на окупованих територіях [10]. По суті, на цих землях запанувала атмосфера тотального примусу до московського православ'я й підготовки хрестового походу на т. зв. «Новоросію».

Напередодні відомого сепаратистського референдуму 2014 р. листівками активно поширювалась інформація, в якій віруючі Київського патріархату ототожнювалися з «розкольниками-бандерівцями», а протестанти – з американськими «шпигунами» [23].

Щонайперше дискримінаційна політика сепаратистів торкнулася

українських національно зорієнтованих церков, які безпосередньо конкурували з УПЦ МП. Керуючий Донецькою єпархією УПЦ Київського патріархату архієпископ Сергій (Горобцов) повідомляв, зокрема, що на початку 2015 р. 30 із 40 парафій Київського патріархату, які знаходяться на окупованій території, припинили свою діяльність. Більшість духовенства емігрувала через погрози сепаратистів, інші змушені були вдатися до підпільного служіння [13]. В одному з перших захоплених бойовиками міст – Слов'янську – служителів православного віросповідання, які не підлягали Московському патріархату, відразу виселяли з міста. В листопаді 2014 р. керівництво Департаменту зовнішніх зв'язків УГКЦ повідомили про захоплення сепаратистами «ДНР» резиденції греко-католицького єпископа і монастиря [27]. Звинувачення на адресу УГКЦ в організації підривної діяльності нерідко супроводжувались масовими акціями. Підготовлені мітингувальники проголошували гасла на кшталт: «Ні сектам у ДНР», «Геть посібників ЦРУ» та ін. [21].

Значного суспільного резонансу набув арешт греко-католицького священника о. Тихона Кульбаки. Полоненого, хворого на діабет пастиря тричі піддавали нелюдському випробуванню через інсценування розстрілу [16].

Арештам були піддані й римо-католицькі священники. Так, у травні – липні 2014 р. у в'язниці опинилися пастирі Павло Вітьок та Віктор Вонсович [16]. З огляду на репресії та втрату можливості повноцінного й безпечного функціонування РКЦ змушена була повністю призупинити діяльність і закрити на Донбасі свої костели [28].

Серед церков, які зазнали моральних та матеріальних втрат на території Донбасу, помітне місце належить протестантським. Маючи свої громади в більшості населених пунктів Донбасу, вони справляли суттєвий вплив на суспільні процеси. Підозру сепаратистів викликала, зокрема, орієнтована на цивілізаційні цінності Заходу ліберальна ідеологія протестантських інституцій. Першими ж кроками сепаратистська влада «ДНР» та «ЛНР» намагалася витіснити протестантів з конфесійного простору Донбасу. В окремих містах, наприклад, у Горлівці та Докучаєвську на Донеччині, бойовики, за словами глави євангельських християн України М. Паночка, повністю заборонили проводити служіння. Понад 40 із 58 баптистських громад Донецької області, а також 19 громад Луганської області перейшли на напівлегальне служіння в приватних оселях. А в Слов'янську сепаратистами були арештовані, а потім і розстріляні четверо протестантів, у тому числі два диякони [27]. Загалом упродовж тільки 2014 р. було вбито сім священнослужителів, понад 40 осіб церковного звання інтерновано, захоплено приміщення 12 християнських громад та кількох реабілітаційних [14].

В умовах розгортання репресій проти «ідеологічно ворожого» духовенства та віруючих патріарх Московський Кирил закликав предстоятелів помісних церков світу «піднести голос на захист православних християн Сходу України». На його переконання, сутністю і формою конфлікту є «релігійна війна» унітів і розкольників (тут – УПЦ КП) проти канонічної Української православної церкви [32]. Саме таке тлумачення подій мало, очевидно, легітимізувати ідеологію «руського мира» як обґрунтування

«спасительної місії» щодо московського православ'я в Україні.

Наприкінці 2015 р. масштаби репресій бойовиків щодо «опозиційних» церков помітно спали і перейшли у фазу психологічного пресингу. Серед причин цієї політичної метаморфози були явища, далекі від гуманізації владних інститутів «ДНР» та «ЛНР». Прагнення нових лжедержав одягнутися в демократичні шати збіглися з можливостями пом'якшення диктатури у зв'язку із завершенням «зачистки» конфесійного поля Донбасу, маргіналізацією або й цілковитим витісненням українських церков, згодю частини церковних, переважно протестантських, громад обмежити соціальне служіння гуманітарними акціями. Спрямовуючи їх на допомогу мешканцям окупованих територій, переміщенням особам та українським військовослужбовцям, тільки упродовж першого року конфлікту найбільші християнські конфесії України зібрали благодійні кошти на загальну суму понад 100 млн. гривень. А УПЦ КП заснувала ще й спеціальну нагороду – медаль «За жертвовність та любов до України» (підраховано за: [35; 2; 38]). Своєрідну «санітарну функцію» в нових умовах мала виконувати в «ДНР» та «ЛНР» оголошена у 2016 р. процедура перереєстрації церков.

Певне послаблення репресивної політики сепаратистів стосовно «опозиційних» церков значною мірою пов'язане також із підривом суспільного авторитету ключової на Донбасі інституції «русского мира» – УПЦ Московського патріархату. Перебуваючи в «зоні патерналізму» з боку «ДНР» та «ЛНР», УПЦ МП не тільки не засудила антицерковний терор сепаратистів, але й скористалася можливостями для

монополізації своєї віросповідної місії на окупованих територіях. УПЦ МП стала єдиною в Україні релігійною інституцією, яка тлумачить як «міжусобицю» (де-факто як громадянську війну. – Авт.) розв'язану Росією агресію проти України та політику повного утримання на Донбасі сепаратистських угруповань. УПЦ МП не визнає самого факту російської агресії проти суверенної України. Натомість неодмінна участь церковних ієрархів УПЦ МП в офіційних заходах властей «ДНР» та «ЛНР», акти освячення зброї бойовиків та благословення сепаратистських загонів, випадки відмови священиків відспівувати загиблих українських бійців у зоні конфлікту [22] сформували стійкий імідж УПЦ МП як «п'ятої колони» Росії в Україні. Політична позиція вищих ієрархів церкви була остаточно дезавуйована публічною відмовою митрополита Київського Онуфрія та його оточення вшанувати під час засідання Верховної Ради України пам'ять загиблих на війні українських воїнів (травень 2015 р.).

Хід історичних подій дедалі більше підтверджує контрпродуктивність політики пацифізму в умовах чужоземної окупації українських земель, яка залишається основою тактики УПЦ МП. Перемир'я, за визначенням колишнього глави УГКЦ митрополита Любомира Гузара, – це лише акт тимчасової відмови від агресії, якої бажає тільки одна сторона. Це псевдомир, який практично нічого не приносить. «Щоб досягти миру, обидві сторони мусять його прагнути» [1]. З цієї точки зору, організована за вказівкою Московського патріархату хресна хода до Києва з гаслом «За мир» (липень 2016 р.) об'єктивно набула ознак театралізованого пацифістського

дійства, не спрямованого до справжнього джерела війни і розбрату.

Безпосереднім наслідком роздвоєності політики УПЦ МП, в основі якої лежить спроба поєднати інтереси агресора і жертви агресії, є перші ознаки її розколу. Цей розкол дедалі помітніше охоплює всі ланки церкви – вищу ієрархію, клір і мирян. Так, опозиційні сили всередині єпископату, до яких відносять, зокрема, Александра Драбинка (митрополита Переяслав-Хмельницького і Вишневецького), Симеона (митрополита Вінницького і Барського), Никодима (архієпископа Житомирського і Новоград-Волинського), Іларія (єпископа Макарівського), у серпні 2016 р. взяли участь у вшануванні пам'яті митрополита Володимира (Сабодана), демонструючи свою прихильність до автокефалії. Іншою ознакою внутрішньої кризи є той факт, що за час російсько-української війни на Сході України до 70 парафій відійшли від колабораціоністської церкви (УПЦ МП), приєднавшись до УПЦ Київського патріархату. Нарешті, важливим сигналом для керівництва УПЦ стало прагнення частини кліру прикордонних з Росією благочинних округів Донбасу приєднатися безпосередньо до Російської православної церкви [24].

Таким чином, сучасні конфесійні процеси на Донбасі характеризуються низкою суперечливих рис і тенденцій. По-перше, історично сформована багатоконфесійність регіону, що, природно, відповідає його етнічній, соціальній структурі і ментальності, зазнала насильницької руйнації. Притому що частина релігійних громад переважно протестантського напрямку продовжують функціонувати, їх соціальне служіння зведене до гуманітарних акцій.

По-друге, українська за назвою, але повністю підпорядкована Московському патріархату УПЦ закономірно набула в окупованій Росією частині Донбасу статусу основної церковної інституції, що розбудовує свої відносини зі світською владою за архаїчним зразком «державної церкви». Порушуючи віковічну традицію православних церков духовно живити патріотизм свого народу в часи загрози його державного суверенітету, УПЦ МП зайняла слабозавуальовану колабораціоністську позицію, чим де-факто започаткувала тенденцію самовідторгнення від українського суспільного організму.

По-третє, Російська держава і Російська православна церква цілком об'єктивно розглядають УПЦ МП як головний ідейний інструмент поширення на території Донбасу та всієї України імперської ідеології «руського мира». Однак здійснення УПЦ МП цієї антиукраїнської місії, особливо помітне на етапі російської окупації частини українських земель, було ускладнено низкою чинників і виявилось безперспективним. Не останню роль відіграв, зокрема, той факт, що УПЦ МП обіймала меншу частину віруючого населення Донбасу порівняно з сукупними показниками інших церков. Тенденція до збільшення питомої ваги інших конфесій на Донбасі забезпечувалась головним чином протестантськими громадами. Крім того, стійкою виявилась радянська атеїстична традиція – третина населення Донбасу взагалі залишалась поза релігією. Отже, особно конфесійний чинник не забезпечував підтримку ідеології «руського мира» з боку більшості населення Донбасу.

По-четверте, створенню умов для поширення доктрини «руського мира» сприяла зрадницька політика місцевих

еліт Донбасу, члени яких вважали себе адептами московського православ'я і представляли кланово-мафіозні, комуністичні та інші регіональні структури. Внаслідок такої політики Донбас став єдиним регіоном у державі, де за часи незалежності частка тих, хто ідентифікував себе як громадянин України, зменшувалась на фоні зростаючої частки українського населення. Однак навіть поєднання релігійних та світських засобів впливу виявилось недостатнім для утвердження в регіоні світоглядних принципів «руського мира». Їх штучне насадження стало безпосереднім результатом російської експансії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блаженніший Любомир: «Церква мусить бути собою – не політичною і не державною» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.ugcc.ua/interview/blazhenn%D1%96shiy_lyubomir_tserkva_musit_buti_soboyu__ne_pol%D1%96tichnoyu_%D1%96_derzhavnoyu_77128.html
2. Блаженніший Митрополит Онуфрій розповів про гуманітарну допомогу Церкви мирному населенню Донбасу та українським військовим [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.church.ua/2016/02/04/blazhennishij-mitropolit>
3. Войналович В. А., Кочан Н. І. Релігійний чинник етнополітичних процесів на Донбасі: історія і сучасність / В. А. Войналович, Н. І. Кочан. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 303 с.
4. Всеукраїнський перепис населення 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>
5. Геварін В. «Донецькі» повертаються? [Електронний ресурс] / Віктор Геварін. – Режим доступу: <http://universum.lviv.ua/>

previous-site/archive/journal/2004/gevar_3.html

6. Горлівська єпархія УПЦ / Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorlovka-eparhia.com.ua/>
7. Доклад Высокопреосвященнейшего Никодима, архиепископа Северодонецкого и Старобельского, на Епархиальном собрании 29 декабря 2015 года. – Режим доступу: <http://sed-eparhia.com/component/content/archive.html?year=2015&month=12>
8. Донецька єпархія УПЦ / Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donetsk.church.ua/>
9. Дорош С. На чьей стороне украинские церкви в ДНР/ ЛНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/10/151009_ru_s_donbass_church_separatism
10. Євстратій Зоря: В системі МП є структура, яка займається менеджментом конфліктів. Секретар Священного Синоду УПЦ КП про те, хто допомагає Московському патріархату просувати ідеологію «руського мира» і скільки коштувала «хресна хода» (8.08.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espresso.tv/article/2016/08/08/yevstratiy_zorya_v_systemi_mp_je_struktura_yaka_zaymayetsya_menedzhmentom_konfliktiv
11. Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2016 року / Міністерство культури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245083533
12. Каревин А. Как Новороссию превращали в Украину [Електронний ресурс] / А. Каревин. – Режим доступу: <http://alternatio.org/articles/articles/item/22337>
13. Карпіцький Н. Свобода від совісті. Сепаратисти розв'язали релігійний терор [Електронний ресурс] / Ніколай Карпіцький. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/139345>
14. Коваленко М. Актуальний стан православних церков України в умовах війни: надії на об'єднання, утиски на Донбасі та суспільно-політична позиція [Електронний

ресурс] / Марія Коваленко, Юлія Каздобіна. – Режим доступу: http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=81&lang=ua

15. Козловський І. Стан та тенденції розвитку релігійної ситуації, державно-церковних відносин на Донеччині: рік 2005 [Електронний ресурс] / Ігор Козловський. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=12566

16. Коли Бог стає зброєю. Переслідування за релігійними переконаннями в ході воєнного конфлікту на Сході України: звіт Центру Громадянських Свобод та Міжнародного партнерства за права людини у рамках платформи «Громадянська солідарність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/files/publications/2015.04_Report_Religious_persecution_in_occupied_Donbas_ukr.pdf

17. Конституція ДНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dnr-online.ru/konstituciya-dnr/>

18. Луганська єпархія УПЦ / Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eparhia.lg.ua/sajty-eparkhii.html>

19. Луковенко І. Г. Донеччина релігійна: історія і сучасність / І. Г. Луковенко // Релігійна панорама. – 2010. – № 12 (122). – С. 67–75.

20. Меша В. Г. Конфесійний та суспільний аспекти розвитку православної церкви в Україні 1875–1900 років / В. Г. Меша. – Донецьк: Норд-Прес, 2007. – 354 с.

21. На окупованій частині Донбасу почалася нова кампанія проти УГКЦ – Яців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/27519685.html>

22. На пагорбі храм стояв, із цього храму працював снайпер по колоні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/personalities/na-pagorbi-hram-stoyav-iz-cogo-hramu-pracyuvav-snauper-po-koloni-probudni-otcya-dmitra-v-zoni-ato-.html>

23. Отец Сергей Фомин: В Донецке все церкви стали врагами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sockraina.com/intervyu/15847/>

24. Пауки в банке: стало известно, как УПЦ МП «подсунула себе свинью» проведением крестного хода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/crime/38649-pauki-v-banke-stalo-izvestno-kak-upts-mp-podsunula-sebe-svinyu-provedeniem-krestnogo-hoda.htm>

25. Пашина Н. П. Формування етноструктури Донбасу в контексті соціально-економічних перетворень краю пореформеного періоду (1861–1900 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. П. Пашина. – К., 1997. – 24 с.

26. Релігійність українців: рівень, характер, ставлення до окремих аспектів церковно-релігійної ситуації і державно-конфесійних відносин. Центр Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2013. – №1. – С. 15–40.

27. Религиозные деятели: усилились гонения верующих на Донбассе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.invictory.com/news/story-54269>

28. Римо-католики в окупованому Донбасі закрили 7 костелів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/rymokatolyky_v-okupovanomu-donbasi-zakryly_7-kosteliv_231356.html

29. Ровеньківська єпархія УПЦ / Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rovenky-ep.org.ua/>

30. Самойлов А. Н. Паписты лезут на Русь [Електронний ресурс] / А. Самойлов. – Режим доступу: <http://rusprav.tv/papisty-lezut-na-rus-75486/>

31. Свобода вероисповедания и гражданская безопасность: что важнее? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lnr.today/index.php/vzglyad/17689-svoboda-veroispovedaniya-i-grazhdanskaya-bezopasnost-chto-vazhnee>

32. Святейший патриарх Кирилл призвал предстоятелей поместных церквей возвысить голос в защиту православных христиан востока Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mospat.ru/2014/08/14/news106782/>

33. Северодонецька єпархія УПЦ / Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sed-eparhia.com/>

34. Тихонов Виктор Николаевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/data/49.html>

35. Українська греко-католицька церква зазнала гоніннь на окупованій частині Донбасу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://catholicnews.org.ua/ukrayinska-greko-katolicka-cerkva-zaznalagonin-na-okupovaniy-chastini-donbasu>

36. Українська мова на Донеччині: сучасний стан і перспективи: матеріали круглого столу [Українська мова на Донеччині: сучасний стан і перспективи] (Донецьк, 27 червня 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kontrast.org.ua/print/1568.html>

37. Українська Православна Церква / Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/>

38. Філарет: Якщо не хочеш захищати батьківщину – ти грішиш [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/filaret_yakshcho_ne_hochesh_zahyshchaty_svoyu_batkivshchynu_ty_grishysh_171103.html

REFERENCES

1. *His Beatitude Liubomyr: "Church Must Be Itself – Neither Political nor State-Operated"*. [online]. Available at: http://news.ugcc.ua/interview/blazhenn%D1%96shiy_lyubomir_tserkva_musit_buti_soboyu__ne_pol%D1%96tichnoyu_%D1%96_nederzhavnoyu_77128.html [in Ukr.]

2. *His Beatitude Metropolitan Onuphrius Informs about the Humanitarian Aid Provided by Church to the Civilian Population of Donbass and Ukrainian Soldiers*. [online]. Available at: <http://news.church.ua/2016/02/04/blazhennishij-mitropolit> [in Ukr.]

3. VOINALOVYCH, V., KOCHAN, N. (2014). *The Religious Factor of Ethnopolitical Processes in Donbass: History and Modernity*. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh

doslidzhen imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 303 p. [in Ukr.]

4. *All-Ukrainian Census of 2001*. [online]. Available at: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> [in Ukr.]

5. HEVARIN, V. *Is "Donetsk Brothers" Circle Coming Back?* [online]. Available at: http://universum.lviv.ua/previous-site/archive/journal/2004/gevar_3.html [in Ukr.]

6. Horlovka Eparchy of Ukrainian Orthodox Church. *Official Website*. [online]. Available at: <http://gorlovka-eparhia.com.ua/> [in Ukr.]

7. *The Report of His Eminence Nicodemus, Archbishop of Severodonetsk and Starobelsk at the Eparchial Meeting on December 29, 2015*. [online]. Available at: <http://sed-eparhia.com/component/content/archive.html?year=2015&month=12> [in Rus.]

8. Donetsk Eparchy of Ukrainian Orthodox Church. *Official Website*. [online]. Available at: <http://donetsk.church.ua/> [in Ukr.]

9. DOROSH, S. *Whose Side the Ukrainian Churches of DPR / LPR Take*. [online]. Available at: http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/10/151009_ru_s_donbass_church_separatism [in Rus.]

10. Eustratius Zoria: *"The System of Moscow Patriarchate Contains a Service Involved in Conflict Management."* *The Secretary of Holy Synod of Ukrainian Orthodox Church under Kyiv Patriarchate on Those Assisting Moscow Patriarchate to Promote the Ideology of "The Russian World" and the Cost of "The Sacred Procession" (08/08/2016)*. [online]. Available at: http://espresso.tv/article/2016/08/08/yevstratij_zorya_v_systemi_mp_je_struktura_yaka_zaymayetsya_menedzhmentom_konfliktiv [in Ukr.]

11. *The Report on the Network of Churches and Religious Organizations in Ukraine as of January 1, 2016*. Ministry of Culture of Ukraine. [online]. Available at: http://mincult.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245083533 [in Ukr.]

12. KAREVIN, A. *How Novorossia Was Transformed into Ukraine*. [online]. Available at: <http://alternatio.org/articles/articles/item/22337> [in Rus.]

13. KARPITSKII, N. *Freedom from Conscience. Separatists Have Unfolded Religious Terror*. [online]. Available at: <http://tyzhden.ua/Society/139345> [in Ukr.]

14. KOVALENKO, M., KAZDOBINA, Yu. *Current State of Orthodox Churches in Ukraine in Military Environment: Hopes and Unions, Oppression in Donbass, Social and Political Position*. [online]. Available at: http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=81&lang=ua [in Ukr.]

15. KOZLOVSKYI, I. *Conditions and Tendencies of Development of Religious Situation, State and Church Relations in Donetsk Region: The Year of 2005*. [online]. Available at: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=1256 [in Ukr.]

16. *When God Becomes Weapon. Persecution after Religious Convictions in the Course of the Military Conflict in Eastern Ukraine: The Report of the Centre of Civil Liberties and International Partnership for Human Rights in Terms of "Civil Solidarity" Platform*. [online]. Available at: http://www.irs.in.ua/files/publications/2015.04_Report_Religious_persecution_in_occupied_Donbas_ukr.pdf [in Ukr.]

17. *Constitution of DPR*. [online]. Available at: <http://dnr-online.ru/konstituciya-dnr/> [in Rus.]

18. Luhansk Eparchy of Ukrainian Orthodox Church. *Official Website*. [online]. Available at: <http://www.eparhia.lg.ua/sajty-eparkhii.html> [in Ukr.]

19. LUKOVENKO, I. (2010). Religion in Donetsk Region: History and Modernity. *Relihiina Panorama*, 12 (122), pp. 67–75. [in Ukr.]

20. MESHAKOVA, V. (2007). *Confessional and Social Aspects of Development of Orthodox Church in Ukraine of 1875–1900*. Donetsk: Nord-Pres, 354 p. [in Ukr.]

21. *A New Campaign against Ukrainian Greek Catholic Church – Yatsiv*. [online]. Available at: <http://www.radiosvoboda.org/a/27519685.html> [in Ukr.]

22. *There Was a Temple on the Hill and a Sniper Shooting at the Column from It*. [online].

Available at: <http://gazeta.dt.ua/personalities/na-pagorbi-hram-stoyav-iz-cogo-hramu-pracyuvav-snayper-po-koloni-pro-budni-otcya-dmitra-v-zoni-ato-.html> [in Ukr.]

23. *Father Sergey Fomin: All Churches in Donetsk Became Enemies*. [online]. Available at: <http://sockraina.com/intervyu/15847/> [in Rus.]

24. *Spiders in a Jar: It Became Known How Ukrainian Orthodox Church under Moscow Patriarchate Did Itself a Disservice by Conducting "The Sacred Procession"*. [online]. Available at: <http://obozrevatel.com/crime/38649-pauki-v-banke-stalo-izvestno-kak-upts-mp-podsunula-sebe-svinyu-provedeniem-krestnogo-hoda.htm> [in Rus.]

25. PASHYNA, N. (1997). Forming the Ethnical Structure of Donbass in the Context of Social and Economic Transformations in the Land of Post-Reform Period (1861–1900). [An abstract of the thesis for Candidate of Sciences degree in History, specialty 07.00.01]. Kyiv, 24 p. [in Ukr.]

26. *Religiosity of Ukrainians: Its Level, Character, Attitude toward Separate Aspects of the Church-Religious Situation and State-Confessional Relations*. Razumkov Centre. (2013). *Natsionalna bezpeka i oborona*, (1), pp. 15–40. [in Ukr.]

27. *Religious Activists: The Persecution of Believers in Donbass Has Intensified*. [online]. Available at: <http://www.invictory.com/news/story-54269> [in Rus.]

28. *Roman Catholics in Occupied Donbass Closed Seven Churches*. [online]. Available at: http://galinfo.com.ua/news/rymokatolyky_v-okupovanomu_donbasi_zakryly_7_kosteliv_231356.html [in Ukr.]

29. Rovenky Eparchy of Ukrainian Orthodox Church. *Official Website*. [online]. Available at: <http://rovenky-ep.org.ua/> [in Ukr.]

30. SAMOILOV, A. *Papists Are Attacking Rus*. [online]. Available at: <http://rusprav.tv/papisty-lezut-na-rus-75486/> [in Rus.]

31. *Freedom of Religion and Civil Security: What is More Important?* [online]. Available at: <https://lnr.today/index.php/vzglyad/17689->

svoboda-veroispovedaniya-i-grazhdanskaya-bezopasnost-chto-vazhnee [in Rus.]

32. His Holiness Patriarch Kirill Called the Leaders of Local Churches to Rear Their Voice in Defence of Orthodox Christians of Eastern Ukraine. [online]. Available at: <https://mospat.ru/ru/2014/08/14/news106782/> [in Rus.]

33. Severodonetsk Eparchy of Ukrainian Orthodox Church. *Official Website*. [online]. Available at: <http://sed-eparhia.com/> [in Ukr.]

34. Tikhonov Viktor Nikolaevich. [online]. Available at: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/data/49.html> [in Rus.]

35. *Ukrainian Greek Catholic Church Has Experienced Persecution in the Occupied Territory of Donbass*. [online]. Available at: <http://catholicnews.org.ua/ukrayinska-greko-katolicka-cerkva-zaznala-gonin-na-okupovaniy-chastini-donbasu> [in Ukr.]

36. Ukrainian Language in Donetsk Region: Current State and Future Prospects. In: *Ukrainska mova na Donechchyni: suchasnyi stan i perspektyvy. Materialy Kruhloho Stolu, 27 chervnia 2012 r.* (Ukrainian Language in Donetsk Region: Current State and Future Prospects. Materials of the Round Table Discussion. June 27, 2012) Donetsk. [online]. Available at: <http://www.kontrast.org.ua/print/1568.html> [in Ukr.]

37. Ukrainian Orthodox Church. *Official Website*. [online]. Available at: <http://orthodox.org.ua/> [in Ukr.]

38. Filaret: "If You Don't Want to Defend Your Homeland, You are Sinning." [online]. Available at: http://vgolos.com.ua/articles/filaret_yakshcho_ne_hochesh_zahyshchaty_svoyu_batkivshchynu_ty_grishysh_171103.html [in Ukr.]

H. Nadтока, I. Horpynchenko

Modern Confessional Processes in Donbass: Preconditions, Essence, Tendencies of Development

Abstract

The article is devoted to the modern condition and social role of Christian churches of Donbass under the conditions of Russian aggression. Referring to new and contemporary history, the authors determine key preconditions of the modern social crisis phenomena and church transformations. The substantiation for the following conclusion is provided: due to the nationally destructive policy of the local regional elite enforced after the restoration of Ukrainian statehood, the practice of Russification (Russian culture and language support) remained ongoing. Despite the increase of the part of Ukrainian population (up to 57 %) and the decrease of the proportion of Russian ethnos, the process of marginalization of Ukrainian cultural and religious traditions didn't cease. Soviet-Russian identity, spread among the population of Donbass, nurtured the positions of the most well-established in the region Ukrainian Orthodox Church under the Moscow Patriarchate (UOC MP), which in 1991–2016 augmented the number of its parishes in Donbass eightfold (up to 1177) and after Russian occupation was proclaimed the official church of pseudorepublics "DPR" and "LPR". As a result of the long-term pressure from the separatists' side, patriotically-oriented churches were totally extruded from the confessional field of Donbass. Protestant communities, whose network shortened almost twofold, were forced to limit their social service exclusively to charity. Finally, Roman Catholic Church completely wound down its activity. Nevertheless, even under such conditions Ukrainian Orthodox Church under the Moscow Patriarchate encompassed only about a quarter of population of the region (more than one third of Donbass population did not relate themselves to any confession). Thus, the social basis for the ideology of "Russian World" as in its secular so in its religious components turned out to be insufficient for the all-round expansion. Its farfetched establishment became possible only as a result of the Russian military expansion. However, the direct consequence of the splitting policy of UOC MP, based on the ideology and practice of pacification in terms of retaining Russian occupation on Ukrainian lands, showed itself in the initial but noticeable signs of the schism within the high-priest hierarchy, among clergy, believers.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
УКРАЇНОЗНАВСТВА

Українознавство
3(60)
2016

УКРАЇНОЗНАВСТВО

Номер 3 (60) 2016

науковий журнал

Технічне редагування та комп'ютерний набір –
відділ інформаційного забезпечення та наукових комунікацій

Загальне редагування – *Лідія Науменко*

Редагування англомовних текстів – *Вікторія Калина*

Коректура – *Лариса Ткаченко*

Комп'ютерна верстка, макетування, обробка фото – *Олександр Сцібан*

Адреса редакції: 01135, м. Київ, вул. Ісаакяна, 18, кім. 314-315
тел.: 238-05-43, 236-01-28

*Рекомендовано вченою радою
Науково-дослідного інституту українознавства
Міністерства освіти і науки України (протокол №7 від 27.09.2016 р.)*

Підписано до друку 05.10.2016. Формат 70x108/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro.
Ум.-друк. арк. 25,02. Обл.-вид. арк. 23,54.
Тираж 300 прим.
Зам. №7/171

Віддруковано в ТОВ «Аграр Медіа Груп»

Свідоцтво АОІ № 479460 від 28.05.2009 р.

Аграр Медіа Груп
04080, м. Київ, вул. Новокостянтинівська, 4 корп. А
тел. 361-53-06

Науковий часопис

Науково-дослідного інституту
українознавства

www.nndiuvvi.org.ua

e-mail:

ukrstudy.journal@gmail.com